

BALTIJOS VALSTYBĖS IR RUSIJA: LIMINALI DVIŠALIŲ SANTYKIŲ BŪSENA

DOVILĖ JAKNIŪNAITĖ

Straipsnyje keliami du tarpusavyje susiję klausimai. Pirma, kokia yra Baltijos valstybių vieta Rusijos saugumo vaizdiniuose. Antra, kaip Baltijos valstybės susidoroja su neigiamu Rusijos suvokimu. Šiame straipsnyje teigiama, kad Rusijos ir trijų Baltijos valstybių abipusio reprezentavimo ir sąveikos problemas geriausiai galima suprasti atskleidžiant šių valstybių erdvės suvokimą, kuris visų pirma formuoja požiūrį į artimiausią aplinką, taigi ir savo kaimynus. Šis suvokimas, kylantis ir iš istorinių reprezentacijų, pagrindžia ir pateikia išsamų, objektyvizuotą sąvokos ir „kito“ suvokimą. Taigi siekiama parodyti, kaip įtemptus ir nepasitikėjimo kupinus Rusijos ir trijų Baltijos valstybių santykius veikia susiduriantys ir konfliktuojantys savo vietos tarptautinėje politikoje apibūdinimai ir iš jų kylantys veiksmai. Ši idėja straipsnyje atskleidžiama, pirma, išplėtojant teorines prielaidas, kad yra teritorijos, tapatybės ir sienų ryšys, ir iš to kylančius kaimynystės analizės principus, antra, parodant, kaip Rusija ir trys Baltijos valstybės savo užsienio politika išreiškia, formuluoja ir dar kartą įtvirtina savo erdvinį tapatybinį pasaulėvaizdį. Išvadosse parodoma, kaip skirtingų ir vienas kitą neutralizuoti bandančių pasaulėvaizdžių susidūrimas formuoja dvišales sąveikas ir kaip jie leidžia analizuoti kiekvieno veikėjo užsienio politiką.

Dovilė Jakniūnaitė – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentė (el. paštas: dovile.jakniunaite@tspmi.vu.lt).

© Dovilė Jakniūnaitė, 2013

Straipsnis įteiktas redakcijai 2013 m. gegužės 25 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2013 m. rugpjūčio 5 d.

Ivadas

Trijų Baltijos valstybių gyventojų ir politinio elito skeptiškumas ir nepasitikėjimas Rusija yra seniai pastebėtas ir užfiksuotas¹. Nepasitikėjimo Rusija įrodymų rasime ir visuomenės nuomonės apklausose (štai 2006 m. beveik 62 % apklaustų Lietuvos gyventojų laikė Rusiją nedraugiškiausia²). Dalis dominuojančio šių šalių politinio elito irgi neslepia savo antirusiškos pozicijos.

Savo ruožtu, Rusijos analitinis tyrimų centras „Levada Center“ nuo 2005 m. daro visuomenės nuomonės apklausas – teiraujasi šalies gyventojų, kurios šalys Rusijai yra draugiškos ir kurios – priešiškos. Pastaruosius septynerius metus šalių penketas nesikeičia – ten nuolat yra Estija, Gruzija, JAV, Latvija, Lietuva – keičiasi tik jų užimtos vietos (žr. 1 lentelę, taip pat plg. su kai kuriomis kitomis kaimynystėje esančiomis valstybėmis).

JAV buvimą tarp priešiškų valstybių gali padėti suprasti ir paaiškinti skirtingos teorinės pozicijos: ir realistinės (pvz., didžiųjų valstybių konkurencija), ir liberaliosios (pvz., nesutikimas su demokratijos sklaidos pasaulyje ideologija), ir konstruktyvistinės (pvz., JAV kaip pasaulio hegemono suvokimo padariniai). Gruzijos atvejis kiek kitoks, ir ypač nuo 2008 m. egzistuojantis priešiškus suprantamas nesunkiai: tų metų vasarą karinis konfliktas su Rusija, faktiškai atėmęs Pietų Osetiją ir Abchaziją iš Gruzijos, smarkiai sugadino šių šalių santykius. Likusių trijų, dažnai sujungiamų į vieną, Baltijos valstybių grupę, „priešiškumo“ statusas stebina ir verčia klausti, kokios Rusijos ir šių valstybių santykių ypatybės ir abipusiai suvokimai suformavo tokią situaciją. Juk trys mažos Baltijos pajūrio valstybės

¹ Tyrimą „Šiuolaikinės Rusijos tapatybės paieškos ir politinė praktika, 1990–2010“, kurio rezultatų pagrindu parašytas straipsnis, finansavo Lietuvos mokslo taryba (surtarties Nr. MIP-013/2011).

² Ramonaitė A., Maliukevičius N., Degutis M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*, Vilnius: Versus Aureus, 2007, p. 29; BNS, «Жители Эстонии любят Германию, но не США», *Delfi.ee*, <<http://rus.delfi.ee/daily/estonia/zhiteli-estonii-lyubyt-germaniyu-no-ne-ssha.d?id=8784068>>, 2004 10 11.

„objektyviai“ niekaip negali kelti grėsmės Rusijai, kaip ir jų atsargumas, o kiti pasakytų – ir atviras priešiškusmas Rusijai neturėtų kelti šios šalies gyventojams ypač didelio nerimo. Jos nėra nei svarbios globalioje politikoje, nei gali reikšmingiau paveikti Rusijos raidą.

Dvišaliai Baltijos valstybių ir Rusijos santykiai irgi toli gražu nepavyzdiniai, apsiriboja dažna abipuse kritika arba formaliais mažai ką reiškiančiais pareiškimais. Esminiai dvišalių santykių iššūkiai – Baltijos valstybių energetinio saugumo siekis, istorijos interpretavimo klausimai ir rusikalbių padėtis Latvijoje ir Estijoje – nesikeičia jau keletą metų ir jie dvišalių santykių lygmeniu nėra sprendžiami. Kokių nors naujo politinio bendradarbiavimo su Rusija užuomazgų labai sunku pastebėti.

Bandant suprasti tokią dvišalių santykių būklę ir vienas kito suvokimus, kykla du klausimai. Pirma, kaip Rusija, pretenduojanti į didžiosios valstybės statusą, palaiko mažų gretimų valstybių priešiškusmo suvokimą ir ką toks pasirinkimas reiškia jai pačiai. Baltijos valstybių atveju, žinoma, klausimas nėra apie tai, kodėl ir kaip Rusija suvokiama kaip didžiausias pavojus. To tyrimų jau yra padaryta³. Klausimas kitoks – ar ir kaip Baltijos valstybės, daugiau nei dvidešimt metų gyvendamos apimtos nerimo dėl grėsmingos kaimynės jausmo, bando įveikti šią savo būseną. Kitaip tariant, šie klausimai yra apie tai, ką Rusijai reiškia Baltijos valstybės, viena vertus, ir, kita vertus, kaip Baltijos valstybės, turėdamos atvirai neigiamą Rusijos suvokimą, bando su tuo dorotis.

³ Berg E., „Prioritizing the East in Estonia: Chances to Become a Good Advocate, Honest Broker or Reliable Supervisor?“, Hayoz N., Jesien L., Meurs W. (eds.), *Enlarged EU – Enlarged Neighbourhood. Perspectives of the European Neighbourhood Policy*, Bern: Peter Lang, 2005, p. 243–258; Ramonaitė, Maliukevičius, Degutis; Miniotaite G., „Convergent Geography and Divergent Identities: A Decade of Transformation in the Baltic States“, *Cambridge Review of International Affairs* 16 (2), 2003, p. 209–224; Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.

1 lentelė. Penkios nedraugiškiausios ar priešišiausios Rusijai valstybės 2005–2012 m. (% paminėjusiųjų)⁴

	2005	2006	2007	2009	2010	2011	2012
Lietuva	42	42	32	35	35	34	25
Latvija	49	46	36	35	36	35	26
Estija	32	28	60	30	28	30	23
Gruzija	38	44	46	62	57	50	41
JAV	23	37	35	45	26	33	35
Lenkija	4	7	20	10	14	20	8
Vokietija	3	2	2	3	1	4	3
Afganistanas	12	12	11	7	14	15	8

Šiame straipsnyje teigiama, kad Rusijos ir trijų Baltijos valstybių abipusio reprezentavimo ir sąveikos problemas geriausiai galima suprasti atskleidžiant šių valstybių erdvės suvokimą, kuris visų pirma formuoja požiūrį į artimiausią aplinką, taigi ir savo kaimynus. Šis suvokimas, kylantis ir iš istorinių reprezentacijų, pagrindžia ir pateikia išsamų, objektyvizuotą savęs ir „kito“ suvokimą. Taigi siekiama parodyti, kaip įtemptus ir nepasitikėjimo kupinus Rusijos ir trijų Baltijos valstybių santykius veikia susiduriantys ir konfliktuojantys savo vietos tarptautinėje politikoje apibūdinimai ir iš jų kylantys veiksmai.

Ši idėja straipsnyje atskleidžiama, pirma, išplėtojant teorines prielaidas, kad yra teritorijos, tapatybės ir sienų ryšys, ir iš to kylančius kaimynystės analizės principus, antra, parodant, kaip Rusija ir trys Baltijos valstybės savo užsienio politika išreiškia, formuluoja ir dar kartą įtvirtina savo erdvinį tapatybinį pasaulėvaizdį. Tai siekiama daryti pasirenkant dvi atvejo analizes – Rusijos atveju tėvynainių politiką, Baltijos valstybių atveju – ES kaimynystės politikos pagrindimą⁵. Išvadose parodoma, kaip skirtingų ir vienas kitą neutralizuoti

⁴ Левада-центр, «Отношение Россиян к Другим Странам» *Левада-центр*, <<http://www.levada.ru/14-06-2012/otnoshenie-rossiyan-k-drugim-stranam>>, 2012 06 12.

⁵ Reikia pasakyti, kad šia analize nesiekiama suformuluoti absoliutaus ir galutinio at-

bandančių pasaulėvaizdžių susidūrimas formuoja dvišales sąveikas ir kaip jas suvokus atsiranda daugiau galimybių analizuoti ir suprasti kiekvieno veikėjo užsienio politiką.

1. Sienos, erdvė ir užsienio politika

Kiekvienos valstybės buvimas ir veikimas pasaulyje yra neatsiejamas nuo jos išsivaizdavimo apie save ir savo vietą pasaulyje. Šie išsivaizdavimai veikia santykius su kitais ir leidžia tuos santykius paaiškinti. Per kitus taip pat yra įtvirtinami ir vaizdiniai apie save. Pagaliau pats veikimas įtvirtina savęs ir aplinkinio pasaulio vaizdinius. Šių visų vaizdinių ir jų santykių visumos formulavimas ir yra valstybės tapatybės politika. Todėl tapatybės ir užsienio politikos ryšio atskleidimas, mechanizmų, kuriais abi šios politikos formuluojamos ir palaiko viena kitos reikšmių struktūras, analizė yra pradinis teorinis straipsnio atspirties taškas.

Kalbant apie viena šalia kitos esančias valstybes susiduriama su kaimynystės sąvoka. Kaimynystė yra šiuolaikinės pasaulio politikos neišvengiamybė. „Jei žmogus teoriškai gali išvengti kaimynų išvykdamas į kokią negyvenamą salą, tai valstybėms neįmanoma neturėti kaimynų.“⁶ Kaip ir dauguma tarptautinės politikos reiškinijų kaimynystės turinys formuojasi praktikoje, vykstant reprezentacijoms ir sąveikoms.

Kaimynystė yra teritorinė sąvoka, ji kyla iš to, kad visą pasaulinės politikos pasaulį matome kaip padalytą į didesnius ar mažesnius

sakymo apie Rusijos ir Baltijos valstybių įtampų priežastis ir pagrindus. Čia norima parodyti, kaip įtampas leidžia suprasti erdvės / sienų konceptualizacijų analizę, kuri atliekama analizuojant valstybių praktikas. O šios savo ruožtu nėra atsiejamos nuo tapatybinių reprezentacijų analizės. Tad ši analizė nepretenduoja į absoliutumą ir atsakymų užbaigtumą, o bando nusakyti galimą tyrimų kryptį. Kita vertus, analizuojami atvejai yra reprezentatyvūs, dominuoja valstybių politikoje ne vienerius metus, tad jau dabar leidžia kalbėti apie tam tikras aiškias tendencijas.

⁶ Jakniūnaitė D., *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 7.

žemės plotus, atskirtus aiškiais sienomis, kuriame remiamasi nesikišimo į kitų, už sienų esančių teritorijų reikalus. Valstybės teritoriskumas yra esminė jos charakteristika, tad jos tapatumas neišvengiamai yra teritorinis, susijęs su ribų nuo kitų brėžimu ir per tai savo vietos pasaulyje nusakymu. Davidas Newmanas teigia, jog „teritorija pati tampa nacionalinės tapatybės dalimi, vietoms ir erdvėms įgyjant istorinės, o labai dažnai ir mitinės reikšmės kuriant tautos istorinį naratyvą“⁷. Teritorija valstybei turi simbolinę prasmę, teritorijos netekimas yra ne tik nacionalinė tragedija, pažeminimas, bet ir jos kūno sudarkymas, pažeidimas.

Siena yra neatskiriamas teritorinio pasaulio padalijimo elementas. Siena suteikia teritorijai konkretumo ir aiškumo, ją gina, apibrėžia, o sienos perėjimas yra aiškus ir nusakomas veiksmas. Siena, atribodama tam tikrą vietą, paversdama ją ypatinga teritorija, formuoja bendruomenę, padeda apibrėžti joje esančios žmonių grupės tapatybę⁸. Atribojus atsiranda ir pažįstamos opozicijos: „čia“ ir „ten“, „aš“ ir „kiti“, tai priklauso man ir tai priklauso kitam ir taip toliau.

Tad siena ir sienų brėžimas yra ir tapatybinės kategorijos. Kritinėje užsienio politikos analizės tradicijoje įprasta manyti, kad tapatybių brėžimosi procese kaip tik sienos leidžia nustatyti aiškia ribą tarp „mes“ ir „jie“ („kiti“), tarp to, kas sava ir kas svetima⁹. Tačiau šis dvinaris pasaulio pasidalijimo suvokimas (mano teritorija – kito teritorija) neatšizvelgia į ne tokį jau ir retą pasaulio politikoje reiškinių – neapibrėžtas erdves, paribius, pakraščius ir tokios būsenos padarinius.

⁷ Newman D., „Boundaries, Borders, and Barriers: Changing Geographic Perspectives on Territorial Lines“, Albert M., Jacobson D., Lapid Y. (eds.), *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001, p. 146.

⁸ Конт Ф., «Граница: смысл и восприятие», *К политической антропологии Советской системы: внешнеполитические аспекты*, Москва: Языки славянской культуры, 2003, с. 137.

⁹ Campbell D., *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992; George J., *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*, Lynne Rienner Publishers, 1994.

Liminalumo sąvoka kaip tik tinka tokioms – paribiuose, pakraščiuose esančių veikėjų ir jų patirčių – būsenoms nusakyti¹⁰. Liminalumas kaip ir kiekviena kategorija gali būti ir savęs suvokimas kaip esančio tokios būsenos, ir / ar kitų siekiai tą savybę priskirti kitam. Jei ši savybė yra naudojama sau apibūdinti, ja paprastai įvardijama būseną, kai esama kažkur toli nuo „centro“ (ir fizinio, ir idėjinio), ir kai norima (paprastai) iš šios būsenos išsivaduoti. Bet kokių atveju tai nėra „normalumo“ būseną, tai ribinė, tarpinė, laikina situacija. Ir kartu joje yra užprogramuota kaita, siekis judėti kitur.

Kai liminalumo reikšmė taikoma kitam apibūdinti, galima kalbėti apie specifinį siekį išskirti, atriboti. Jei šis atsiribojimas būtų formuluojamas per „kitinimo“ („othering“) strategijas, reikalą turėtume su įprasta tapatybine perskyra, kuri nurodo aiškų skirtingumą pabrėžimą. Liminalumo kategorija pripažįsta ir tam tikrą bendrumą, ir kartu egzistuojantį kitoniškumą – nuo savęs arba nuo to, kuo norima būti. Tai ne svetimas, bet nepakankamai „mes“, kad būtų galima jaustis patogiai. Kitaip tariant, liminalumo kategorija kelia grėsmę „savas“ ir „kitas“ kategorijoms. Kaip teigia Tedas Hopfas, kitas, kuris yra arčiausiai „manęs“, gali būti pats grėsmingiausias kitas¹¹.

Abiem atvejais liminalumas yra neatsiejamas nuo centro ir priklausymui jam idėjos. Siekis atsikratyti tarpinės, liminalios būsenos yra susijęs su priklausymu dominuojančiai normai, taigi tapimu centro dalimi. Buvimas centre gali reikšti ir saugumą, ir svarbumą. Kitais atvejais tarpinė būseną gali būti susijusi su radikalesniu atsiribojimu nuo centro siekiu – tai keblėsnis pasirinkimas, kuris siūlo įvairiausių konkuravimo su centru strategijų. Kaip bus parodyta toliau, Baltijos valstybių ir Rusijos atvejų analizės leis atskleisti šiuos abu pasirinkimus.

¹⁰ Thomassen B., „The Uses and Meanings of Liminality“, *International Political Anthropology* 2 (1), 2009, p. 5–27.

¹¹ Žr., pavyzdžiui, Hopf T., *Social Construction of Foreign Policy: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*, Cornell University Press, 2002, p. 8.

Šio straipsnio dėmesio centras – sąveikos (užsienio politikos praktikos), iš kurių ir per kurias formuojasi kito konceptualizacijos, reikalą labiau turime ne su kolektyvinės tapatybės konstravimo problematika, o su socialine vaizduote (angl. *social imaginary*). Šis terminas nusako visuomenės egzistencinį poreikį apibrėžti save ir savo santykį su pasauliu, siekiant išvengti chaoso¹². Tai socialinis vaizdinys, nusakantis subjekto savivoką aplinkoje. Kur ir kokiam pasaulyje esi, nusakoma per veiklą, veikimą. Na ir, žinoma, suvokimas įgalina praktiką, o praktika formuoja supratimą.

Analizuojant valstybių užsienio politikos praktikas, tiksliau kalbėti apie saugumo vaizdinius (angl. *security imaginary*). Tai yra tarptautinės ir saugumo politikos suvokimas, užsienio ir saugumo politikos pagrindas, iš kurių formuojasi valstybių reprezentacijos ir santykiai tarp valstybių¹³. Tie vaizdiniai ne tik kuria reikšmes, bet ir siekia veikti kaip galia, tvarkanti reikšmes ir taip kurianti, reprodukuojanti tapatybes. Sienos, teritorijos lokalizavimo, ribų brėžimo praktikoje randasi šis bendras valstybės saugumo vaizdinys, kurio analizė ir formulavimo strategijos kaip tik ir leidžia įgyvendinti straipsnio tikslus.

Toliau pristatoma atvejų analizė parodo, kaip konkrečiai savo erdvės, vietos, teritorijos, taigi savo kaimynystės suvokimas (saugumo vaizdinys) formuoja užsienio politikos praktikas ir elgesį savo kaimynų atžvilgiu. Rusijos ir Baltijos valstybių kalbėjimo ir veikimo analizė taip pat rodo, kaip įtraukus į analizę liminalumo ir jo reprezentacijų kūrimo analizę galima atskleisti abipusių įtampų tarp Rusijos ir atskirų Baltijos valstybių sąlygas ir prielaidas.

¹² Castoriadis C., *The Imaginary Institution of Society*, MIT Press, 1987, cituojama pagal Mälksoo M., *The Politics of Becoming European: A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries*, London and New York: Routledge, 2010, p. 30.

¹³ Weldes J., *Constructing National Interest: The United States and the Cuban Missile Crisis*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999, p. 245.

2. Rusijos erdvė ir sienos

Klausimas, kuo ir kaip Rusijai yra svarbios trys Baltijos valstybės, kyla dėl to, kad pirminis, tradicinis realistinis žvilgsnis skatintų teigti priešingai. Tai mažos valstybės, neturinčios didelės ekonominės ir strateginės reikšmės, o tarptautinėje politikoje jų galia nepastebima. Vienas iš galimų atsakymų – minėtos nuostatos yra susijusios su tuo, ką apie tai mano Rusijos gyventojai, ką apie Rusiją mano Baltijos valstybių gyventojai ar jų elitas. Kitaip tariant, nuomonė susijusi ne su tuo, kiek reikšmingos ar nereikšmingos yra valstybės, o su tuo, kaip įsivaizduojama Rusijos reikšmė Baltijos valstybėms.

Į keliamą klausimą galima pažiūrėti ir kitaip. Visų pirma galima atkreipti dėmesį į tai, kad visuomenės nuomonė nekyla iš niekur ir ji neformuluojama savarankiškai, atsietai nuo bendrų politinių suvokimų apie tai, kas yra Rusija, kokia jos aplinka ir kokia yra / turėtų būti jos užsienio politika. Tai yra suvokimai formuojasi bendrame diskurse, kurio esminių reikšmių, jų ryšio ir egzistavimo sąlygų reikia ieškoti visai kitur. Bobo Lo mano, kad, tirdami Rusijos užsienio politiką, „žengiame į dūmų ir veidrodžių pasaulį, kur mažai kas yra taip, kaip atrodo, ir kur iliuzija bei mitų kūrimas yra tokia pati realybės dalis kaip ir pati realybė“¹⁴. Matyt, taip galima pasakyti apie daugelio pasaulio valstybių užsienio politikos vaizdinius.

Pirmiausia pradėkime nuo klausimo, koks yra pasaulio, kuriame veikiama, įsivaizdavimas. Tai klausimas apie tai, kaip Rusija suvokia savo teritoriją ir savo vietą pasaulyje. Rusijai savo tapatybės nusakymas labai dažnai yra susijęs visų pirma su savo teritorijos apibrėžimu, taip pat atsakymo į klausimą, kur ji yra, radimu¹⁵. Taip tarsi daroma

¹⁴ Lo B., *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking*, Palgrave Macmillan, 2002, p. 1.

¹⁵ Neumann I. B., *Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations*, Routledge, 1996; Billington J. H., *Russia in Search of Itself*, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 2004.

prielaida, kad tikslus vietos nusakymas galėtų išspręsti ir tapatybės dilemas.

Rusijos viešajame diskurse apie save dominuojantis teritorijos suvokimas nėra apibrėžtas, tai yra Rusija yra nuolatinės laikinumo, tarp būsenos. Kas čia turima galvoje? Prisiminkime Europą, kuri ir buvimas šalia kurios yra svarbiausia referentinė kategorija¹⁶. Naujausiais laikais Vladimiras Putinas nuo atėjimo į valdžią 2000 m. tvirtina ir kartoja, jog nereikia abejoti, kad Rusija yra Europos dalis ir kad ji yra europinė valstybė¹⁷. Toks nuolatinis kartojimas rodo, kad šitie amžius trukę ginčai seniai išspręsti ir nebeaktualūs. Kita vertus, ritualinis kartojimas sukuria ir priešingą efektą – jis rodo pripažinimą, kad priminimas ir oficialusis įtvirtinimas yra būtinas, kad Rusijos kaip Europos dalies tapatumas nėra savaime suprantamas.

Su europinės Rusijos tapatybės diskursu stipriai konkuruoja Rusijos kaip eurazinės valstybės idėja. Ši idėja turi įvairių variacijų, vienos susikloja su realistinėmis, kitos priartėja prie mesianizmo paieškų, tačiau bendra idėja išlieka – pabrėžiamas Rusijos ypatingumas, išskirtinumas¹⁸. Tai idėja apie tai, kad šalis yra nevisiškai (arba ne tik) Europa ir tikrai ne Azija. Ji yra tarp šių dviejų kategorijų, iš dalies jas apima, bet kartu iš to formuluoja savas dvasines ir geopolitines ypatybes. Tai idėja apie tai, kad Rusijos geografinė padėtis sukuria unikalią misiją, kuri dažniausiai suvokiama kaip pusiausvyros tarp Rytų ir Vakarų išlaikymas¹⁹.

¹⁶ Neumann.

¹⁷ Геворкян Н., Тимакова Н., Колесников А., *От Первого Лица. Разговоры с Владимиром Путиным*, Москва: Вагриус, 2000; Путин В., «Послание Федеральному Собранию Российской Федерации 2005», <<http://kremlin.ru/text/appears/2005/04/87049.shtml>>, 2005 04 25; Путин В., «Россия и меняющийся мир», *Московские новости*, <<http://mn.ru/politics/20120227/312306749.html>>, 2012 02 27.

¹⁸ Кубышкин А., Сергунин А., «Проблема «особого пути» во внешней политике России (90-е годы XX века – начало XXI века)», Паин Э. (ed.), *Идеология «особого пути» в России и Германии: истоки, содержание, последствия*, Москва: Три квадрата, 2010, p. 159–170.

¹⁹ Žg., pavyzdžiui, Кортунов С., «Какая Россия нужна миру?», *Pro et Contra* 2 (1), 1997.

Žvelgiant į diskusijų apie vietos pasaulyje suvokimą rezultatus galima pasakyti, kad ir nuolatinis europietiškojo įtvirtinimas, ir kalbėjimas apie Rusijos ypatingumą yra susiklojančios ir viena kitos nepaneigiančios kategorijos. Štai V. Baranovsky²⁰ išvardija keletą Rusijos santykio su Europa variantų: a) Rusija yra netobula Europa; b) Rusija yra geriausia Europa; c) Rusija yra kitokia (kita) Europa. Būtent pastaroji reikšmė aptinkama ir oficialiuose, ir neformaliuose pareiškimuose. Rusija – tai Europos valstybė, kuri turi savo kelią, savo raidos ir formavimo suvokimą ir būtent dėl to yra svarbi ir reikšminga pasaulyje²¹. Tad ypatingumo, „buvimo tarp“ būsenos akcentavimas įvairiausiais lygmenimis (globaliu, regioniniu, šalies vidaus) yra kategorija, apibrėžianti ir tapatybinę, ir erdvinę Rusijos išsivaizdavimą. Būtent esant unikaliai, specifinei ir neaiškioje erdvinėje kategorijoje susiformuoja Rusijos buvimo „visur ir niekur“ idėja. Kitaip tariant, Rusijos ypatingumo diskursas lyg ir bando aprėpti didžiąją dalį Rusijos teritorinių interpretacijų, tačiau galų gale nepasirenkama nė viena²². Rusijos erdvė tampa neapibrėžta kategorija.

Rusijos kaimynystės sampratos suvokimą galima papildyti sienų ir erdvės aplinkui jas konceptualizavimo analize. Galina Zvereva²³ atliko išsamų sienų sampratos ir jos raiškos Rusijos istorijos vadovėliuose tyrimą. Ji tvirtina, kad daugumoje šiuolaikinių rusų istorikų interpretacijų dominuoja belaikė civilizacinė paradigma, iš esmės pristatanti eurazinę požiūrį. Laiko nebuvimas yra svarbus interpretuojant audringą Rusijos istoriją, nes leidžia ne ypač jautriai vertinti nuolatinę valstybės sienų kaitą, mat istorija yra suvokiama cikliškai. Istorija tampa pakilimai ir nuosmukiai ir dėl to, kaip teigia Zvere-

²⁰ Baranovsky V., „Russia: A Part of Europe or Apart from Europe?“, *International Affairs* 76 (3), 2000, p. 443–458.

²¹ Naujausias pavyzdys – Путин, 2012.

²² Jakniūnaitė, 2008, p. 85–94.

²³ Зверева Г., «Конструирование культурной памяти: «Наше прошлое» в учебниках Российской истории», *Новое литературное обозрение* 74, 2005, с. 67–85, <<http://magazines.russ.ru/nlo/2005/74/zv6.html>>.

va, dominuojanti Rusijos valstybės samprata į valstybę ir jos formas žiūri kaip į kintančias kategorijas. Kas lieka stabilu – tai valstybės teritorija²⁴, tiksliau, mąstymas apie ją kaip apie stabilią.

Paradoksalu yra tai, kad šis lankstus sienų suvokimas neatsiejamas nuo idealios valstybės, turinčios sutapti su Rusijos teritorija, idėjos. Taip tvirtas, nekintantis civilizacinis modelis slepia netikrumą dėl praeities, kuria labai sunku remtis kalbant apie dabarties valstybę. Nuolat keičiantis teritorijos dydžiui, jos sienoms ir gyventojų skaičiui bei sudėčiai tik sukurtas monolitinis ir stabilus vaizdas, turintis mistinių elementų, gali pridengti tą netikrumą ir neaiškumą. Toks požiūris daro įspūdį, kad dabartinės valstybės sienos yra laikinos ir verčia neabejoti jų kintamumu. Taigi „valstybinės istorijos pasakojimas įtvirtina bendrą suvokimą ir kelia pojūtį, kad dabartinė valstybė yra tam tikros laikinumo būsenos, kai sienos yra ir ten, kur jos yra, ir kažkur kitur, Rusijos atveju dažniausiai toliau“²⁵. Taip valstybės vaizdinys, nors turi teritorinio suvokimo branduolį, yra be aiškios sienų koncepcijos.

Kuo čia dėtos Baltijos valstybės ir santykiai su jomis? Ką tik pristatytas požiūris formuoja įsivaizdavimą apie aplinkines teritorijas. Šias teritorijas, dauguma kurių yra buvusios SSRS respublikos, vis dar įprasta vadinti posovietiniu regionu ir bent jau Rusijoje jis laikomas natūralia, savaime suprantama Rusijos erdve, kurioje reiškiasi ir turėtų būti pripažįstami Rusijos interesai ir politika²⁶. Regiono priskyrimas sau remiasi ir geopolitiniais, ekonominiais argumentais, taip pat „savininkišku“ šių teritorijų suvokimu. Baltijos valstybės vienintelės iš buvusių sovietinių respublikų niekada nesijungė į Rusijos siūlomus integracinius projektus ir jos vienintelės yra ES ir

²⁴ Ibid., p. 77.

²⁵ Jakniūnaitė, 2008, p. 101.

²⁶ Тронцкий М., Чарап С., *Российско-американские отношения на постсоветском пространстве. Как преодолеть игру с нулевой суммой?* Рабочая группа по будущему Российско-Американских отношений, 2011, <http://daviscenter.fas.harvard.edu/publications/us-russiafuture/us-russiafuture_working_group_paper_1_RU.pdf>.

NATO narės. Ši išskirtinumą Rusijos politinis elitas suvokia ir dėl to santykis su jomis yra kitoks nei su kitomis vienuolika. Ši erdvė vis rečiau yra laikoma „mūsų“ erdve. Tačiau tai ir regionas, kuris skiriasi nuo likusios Vidurio ir Rytų Europos, prie kurios Baltijos valstybės dažnai norėtų būti priskirtos²⁷.

Baltijos valstybės iš principo saudo aplinkinių teritorijų įsivaizdavimo nuoseklumą. Jos ne vienintelės, kuriose galima rasti tam tikrų neigiamų nuostatų Rusijos atžvilgiu, tačiau jos vienintelės nuo pat SSRS žlugimo nuosekliai bandžiusios atsiriboti nuo siejimosi su Rusija ir sovietinės praeities. Besąlyginė integracija į Vakarų, kaip esminis šių valstybių saugumo politikos siekis, yra papildomas veiksnys, keliantis Rusijos elitui nerimą. Juo labiau kad Vakarai, kitaip nei Europa, Rusijos diskurse apie išorės jėgas yra tas didysis negatyvusis Kitas, kuris siekia primesti Rusijai nepriimtinas savo vertybes ir tuo kelia grėsmę²⁸. Kaip susidorojama su Baltijos valstybių elgesiu, ardančiu „savos“ kaimynystės sampratą, puikiai atspindi tėvynainio (rus. *соотечественник*) sąvoka, kurios analizė atskleidžia neapibrėžtą savo ir kaimyno teritorijos suvokimą.

Tėvynainiai yra „asmenys, nuolat gyvenantys už Rusijos Federacijos ribų, bet susiję su Rusija istoriniais, etniniais, kultūriniais, kalbiniais ir dvasiniais ryšiais, siekiantys išlaikyti savo rusišką savitumą ir jaučiantys ryšių palaikymo ir bendradarbiavimo su Rusija poreikį“²⁹. Būtent dėl rūpinimosi tėvynainiais Latvijai ir Estijai tenka didžioji Rusijos kritikos dalis³⁰. Pateikiama tėvynainio sąvoka rodo, kad ši idėja nėra vien įprastas dažnos valstybės rūpestis savo tautiečiais užsienyje. Formuluojuama tėvynainio samprata palaiko kaimyninės

²⁷ Arba Estijos atveju – dažniau Šiaurės Europos.

²⁸ Морозов В., *Россия и Другие. Идентичность и границы политического сообщества*, Москва: Новое литературное обозрение, 2009, с. 222.

²⁹ Президент Российской Федерации, «Концепция поддержки Российской Федерации соотечественников за рубежом на современном этапе», <http://council.gov.ru/kom_home/kom_sng/relation_compatriot/item638.html>, 2001 08 30.

³⁰ Pavyzdžiui, Путин, 2012.

erdvės (o kaip tik kaimynams ji ir skirta) neapibrėžtumo statusą. Kaimynui tarsi teigiama, kad jo erdvėje gyvena žmonės, kurie priklauso Rusijai („dvasiniais saitais“), o Rusija priklauso jiems. Taigi Rusija yra atsakinga už „kitoje“ erdvėje gyvenančius žmones. Taip riba tarp gretimų valstybių tarsi išnyksta, nes ta „jū“ (kaimynų) teritorija per tuos žmones tampa lyg ir „mūsų“ teritorija dėl istorinių aplinkybių ir dėl dabartyje gyvenančių žmonių, ryšys su kuriais atsiranda dėl tos pačios praeities³¹. Lyg ir nereiškiamos teritorinės pretenzijos kaimynui, tačiau pretenzijos reiškiamos kaimyno gyventojų (kai kurie jų piliečiai) atžvilgiu. Taip tėvynainiai įgyja žmonių, gyvenančių už mūsų sienų, bet „mūsų“ teritorijoje, statusą.

Tėvynė tėvynainiui, viena vertus, tampa aiškiu teritoriniu referentiniu dariniu. Bet tai „kita“ teritorija. Teritorija, kuri jaučia atsakomybę už žmogų, bet neaišku, ką gali jam duoti. Kita vertus, tėvynei tėvynainiai yra tokie pat kaip jos piliečiai, o pilietybė čia tampa ne juridinė, o socialinė kategorija. Taip tėvynė tampa daug platesnė nei nurodo šalies sienos. Taigi per tėvynainio kategoriją išlaikomas savininkiškumo jausmas gretimoms teritorijoms ir atskleidžia Rusijos sienų netvarumą.

Aptarti pavyzdžiai rodo, jog Rusijoje manoma, kad kaimynas turi būti kaimynas tik jai vienai. Jei jis turi santykių su kuo nors kitu, tai jau negerai ir kelia grėsmę. Lyg ir suvokiama, kad Baltijos valstybės nėra Rusijos, tačiau manoma ir elgiamasi taip, lyg jos turėtų elgtis atsižvelgdamos į Rusiją. Perfrazuojant Boriso Dubino³² idėją, galima sakyti, kad kaimyninė erdvė atlieka dvejopą funkciją – ta erdvė Rusijai reikalinga tam, kad atribotų ją nuo jos „tikrojo“ kito – Vakarų – ir leistų išsaugoti, neiššvaistyti to, kas „sava“ ir „ypatinga“. Dėl to bet kokie pokyčiai, kai kas nors kitas pretenduoja turėti santykių su

³¹ Jakniūnaitė, 2008.

³² Дубин Б., «Запад, граница, особый путь: символика «другого» в политической мифологии России», *Неприкосновенный Запас* 17 (3), 2001, <<http://magazines.russ.ru/nz/2001/3/dub.html>>.

jos kaimynine erdve, traktuojami kaip pasikėsinimas į pačią Rusiją ir jos teritoriją.

Tokią savęs apibrėžimo strategiją galima priskirti liminalumo sričiai, kai savanoriškai pasirenkama ir sąmoningai skleidžiama nepriklausymo niekam idėja. Rusija yra kitokia Europa. Rusija yra kitokia didžioji valstybė ir ji sąmoningai kalba apie savo kitoniškumą. Ir nors toks savęs apibūdinimas yra pasirinktas ir diskursyviai palaikomas, kita vertus, jis traktuojamas kaip laikinas. Nes kaip ir už kiekvieno liminalumo suvokimo čia irgi galima matyti poreikį išsivaduoti iš liminalumo būsenos, jos atsikratyti. Baltijos valstybių reikšmę Rusijai sudaro, viena vertus, jų pastangos nuolat paneigti Rusijos ypatingumą ar atsisakymai suprasti Rusijos tapatybinius iššūkius, kita vertus, pačios Rusijos neapsisprendimas dėl savo teritorijos, jos vietos nusakymo ir noro ne tiek kontroliuoti, kiek homogenizuoti savo artimiausią aplinką.

3. Baltijos valstybės: tarp Rusijos ir Europos

Pereinant prie antrojo straipsnio klausimo, kaip Baltijos valstybės, turėdamos labai aiškiai suformuluotą neigiamą Rusijos suvokimą, bando dorotis su tuo, galima ir toliau tęsti erdvių suvokimų ir savo vietos pasaulyje tyrimą. Juo labiau kad dvišalių santykių analizei būtina suvokti, iš kur kyla kitos pusės reikšmės ir veikimo pagrindai. Rusijos atveju turėjome reikalą su ypatingo teritoriškumo samprata ir neapibrėžtų sienų suvokimu, o trijų Baltijos valstybių erdvės suvokimas yra kitoks. Jų mąstymo apie erdvę strategiją galima įvardyti siekiu „priartėti prie centro“, „tapti centro dalimi“ strategija, kuri yra susijusi su savo mažumo ir marginalumo suvokimu.

Europos Sąjungos kaimynystės politikos (ES KP) pavyzdžiu galima labai puikiai paaiškinti Baltijos valstybių santykio su Rusija prigimtį ir kaip jos bando įveikti savo egzistencinio nerimo būseną. Kaip bus parodyta vėliau, tik iš pirmo žvilgsnio ši politika neturi nieko bendra su santykiais su Rusija.

ES KP suformuluota 2004 m. kaip reakcija į pasikeitusias ES sienas po didžiosios plėtros „siekiant išvengti naujų skiriamųjų linijų ir <...> skatinti stabilumą ir gerovę Sąjungoje ir už jos sienų“ (European Commission 2010). Tai politika, kaip neslepia ir jos pavadinimas, skirta reguliuoti, prižiūrėti santykius su gretimomis valstybėmis – Rytų Europos, Pietų Kaukazo ir pietinės Viduržemio jūros pakrantės. Valstybės, kurios siekia įgyvendinti reformas, paiso demokratijos ir žmogaus teisių standartų, gali tikėtis ES paramos (European Commission 2010). Šia politika siekiama kurti bendrą vertybių erdvę ir skelbiama partnerystė, besiremianti pagarba „bendroms vertybėms“. Taip ES tampa visų vertybių eksportuotoja ir gerosios praktikos pavyzdžiu³³. ES KP galima rasti du konkuruojančius požiūrius į kaimynystę ir ES santykį su ja. Viena vertus, ES yra pristatoma kaip atvira, besiplečianti ir visa apimanti, nieko neatstumianti. Kita vertus, suvokiamas ir pripažįstamas poreikis surasti ES ribas ir tose ribose tvarkytis kuo racionaliau ir jautriau³⁴.

Baltijos valstybės tapo ES narėmis 2004 m. gegužės 1 d. ir iš karto parodė didžiulį susidomėjimą ES rytinėmis „naujosiomis kaimynėmis“ – valstybėmis, prie kurių sienų ES priartėjo (ypač Baltarusija, Moldavija, Ukraina, Gruzija). Estija pareiškė, kad sėkmingos naujosios ES kaimynystės politikos įgyvendinimas „yra vienas iš esminių jos užsienio politikos tikslų“³⁵. Latvija pažadėjo „skirti ypatingą dėmesį Rytų Europos šalims“³⁶, o Lietuva paskelbė turinti regioninių

³³ Smith K. E., „The Outsiders: The European Neighbourhood Policy“, *International Affairs* 81 (4), 2005, p. 763.

³⁴ Jakniūnaitė D., „Neighbourhood Politics of Baltic States: Between the EU and Russia“, Berg E., Ehin P. (eds.), *Identity and Foreign Policy: Baltic–Russian Relations and European Integration*, Ashgate, 2009, p. 117–132.

³⁵ Mikhelson M., „Speech at the Foreign Policy Discussion, Riigikogu“, <<http://www.riigikogu.ee/index.php?id=42799&highlight=marko,mikhelson>>, 2004 12 07.

³⁶ Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia, „Latvia’s Foreign Policy Guidelines 2006–2010“, <<http://www.am.gov.lv/en/policy/guidelines/>>, 2006.

ambicijų ES rytinėje kaimynystėje³⁷. Taigi ES KP tapo svarbia jų užsienio politikos dalimi³⁸.

Kuo reikšminga ES KP Baltijos valstybėms? Pirmiausia, ES KP tampa būdu Baltijos valstybėms įveikti amžiną mažumo ir nereikšmingumo būseną. Kad dydžio ir įtakos santykis yra reikšmingas, nuskamba vėlgi visų šalies vadovų kalbose: „dydis nesvarbu“³⁹; „mažos šalies įtaka grindžiama jos argumentais“⁴⁰; „Estijos patirtis rodo, kad, nepaisant mažos šalies turimų apribojimų, tai taip pat sukuria sėkmės galimybes, jei turime įgūdžių ir drąsos juos naudoti“⁴¹. Kitaip tariant, mažos šalies tapatybė stimuliuoja jos užsienio politiką ir ragina kuo efektyviau ir pranašiau išnaudoti bendrabūvio (simbiozės) santykį su ES. Aktyvus dalyvavimas ES KP atrodo kaip būdas atskratyti mažumo problemos. Mat yra veikiama per ES, jos institucijas ir politikas. Šie nauji įrankiai suteikia svorio ir leidžia jaustis turint įtakos ir svarbos, kurią pačios ES viduje bandoma kurti naudojant „regiono ekspertų“ kategoriją. Taip siekiama pademonstruoti ypač gerą šių kraštų pažinimą ir kartu pabrėžiama kiekvienos valstybės posovietinė transformacinė ir integracinė patirtis – tai, ko „senosios“ ES valstybės neturi.

³⁷ Paulauskas A., „Speech ‘Lithuania’s New Foreign Policy’ at Vilnius University“, <http://www.urm.lt/popup2.php?item_id=8496>, 2004 05 24.

³⁸ Berg E., „Prioritizing the East in Estonia: Chances to Become a Good Advocate, Honest Broker or Reliable Supervisor?“, Hayoz N., Jesien L., Meurs W. (eds.), *Enlarged EU – Enlarged Neighbourhood. Perspectives of the European Neighbourhood Policy*, Bern: Peter Lang, 2005, p. 243–258; Galbreath D., „Latvian Foreign Policy After Enlargement: Continuity and Change“, *Cooperation and Conflict* 41 (4), 2006, p. 443–462.

³⁹ Adamkus V., *Speech ‘Small EU Border States: Threats, Opportunities and Responsibility’ at Lisbon Technical University, Lisbon*, <<http://archyvas.lrp.lt/en/news.full/7923?prn=1>>, 2007 05 31.

⁴⁰ Pabriks A., „Returning Home“, *Yearbook of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia 2005 5*, 2005, Rīga: Ministry of Foreign Affairs of Latvia, 2006, <<http://www.mfa.gov.lv/data/file/l/gada%20parskats%202005%20kopa.pdf>>.

⁴¹ Rützel A., „Speech ‘Small and Dynamic: The Estonian Experience’“, *Conference ‘Common Vision for Common Neighbourhood’ Vilnius Conference 2006*.

Antra, Rusijai šioje strategijoje tenka ypač svarbus vaidmuo. Trijų Baltijos valstybių pasaulio suvokime Rusija yra egzistenciškai pavojingas, grėsmingas „kitas“. Rusija yra ne tik atsakinga už šių valstybių sovietmečiu patirtus išgyvenimus ir kančias, bet tai ir ta pati valstybė, kuri, tada Rusijos imperija, XIX a. buvo užėmusi jų teritorijas ir gyventojus. Tai yra ir valstybė, labiausiai kelianti pavojų ir dabar – ar nurodydama, kaip reikėtų elgtis su tų valstybių rusakalbiais (tėvynainiais), ar manipuliudama energetine šių valstybių priklausomybe, ar siekdama padidinti savo informacinę, ekonominę ir politinę įtaką šiose šalyse. Visas šias asociacijas su Rusija randame viešajame trijų Baltijos šalių diskurse. Nepaisant visų kitų Lietuvos, Latvijos ir Estijos politikų pateikiamų argumentų, Rusija buvo ir yra esminė priežastis, dėl ko siekta kuo greičiau įstoti į NATO, dėl ko energetinis saugumas tapo vienu pagrindinių saugumo politikos uždavinių ar kodėl siekiama visuotinio totalitarinių režimų pasmerkimo europiniu lygmeniu.

Narystė ES ir NATO nepašalina Rusijos kaip svarbaus saugumo politikos veiksnio. Šių šalių politikos elitas įsitikinęs, kad „yra daugiau nei pakankamai įrodymų, jog Rusija siekia išlaikyti politinę, ekonominę ir net kultūrinę įtaką Baltijos valstybėse“⁴². Įvairūs tyrimai patvirtina, kad mąstant apie saugumo politiką Rusija yra esminis negatyvus „kitas“, kurio įtakos norima vengti ir nuo kurio norima atsiriboti, o Europa yra esminis pozityvus „kitas“, į kurį norima būti panašiam arba būti juo⁴³. Tad nekeista, kad mąstymas apie Rusiją yra susijęs su aktyvia ES KP Rytų Europoje. Ne tik dėl to, kad ES

⁴² Paulauskas K., „The Baltics: From Nations States to Member States“, *Occasional Paper*, Paris: EU Institute for Security Studies, <<http://www.iss.europa.eu/uploads/media/occ62.pdf>>, 2006.

⁴³ Lehti M., „Estonia and Latvia: A ‘New’ Europe Challenges the ‘Old’?“, Smith D. J. (ed.), *The Baltic States and Their Region: New Europe or Old?*, Amsterdam, New York: Radopi, 2003, p. 87–114; Miniotaite; Pavlovaite I., „Paradise Regained: The Conceptualization of Europe in the Lithuanian Debate“, Smith D. J., Lehti M. (eds.), *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*, London: Frank Cass, 2003, p. 199–218.

KP erzina Rusiją, mat šia politika skatinama „mokyti“ demokratijos, diegti žmogaus teisių ir tinkamo valdymo principus, kitaip tariant, raginama tiesiogiai ar netiesiogiai prisijungti prie vakarietiškos erdvės.

Trijų Baltijos šalių požiūris į Rusiją ir santykis su ja atsiskleidžia ir kitokiu aspektu. Besąlygiškas, pavyzdžiui, Ukrainos integracijos palaikymas ir išsiplėtusios ES vizija yra kartu ir ES sienų plėtimas. Šis plėtimas reiškia viena – trijų Baltijos valstybių (beveik visos) sienos nustotų būti išorinės ES sienos. Baltijos valstybės, kaip minėta, suvokia savo mažumą, savo istorinėje atmintyje nuolat prisimena savo trapumą ir nesaugumą. Šią liminalumo, jautimosi nereikšmingomis būseną galima panaikinti priartėjus prie centro. ES rytinių sienų plėtimas kaip tik ir taptų tuo procesu, kuris savo vaizdiniuose leistų Baltijos valstybėms priartėti prie „centro“ ir nutolti nuo Rusijos.

Teritorinio nesaugumo jausmas niekur nedingęs. „Mažos, bet svarbios“ – šis diskursas visų pirma skirtas išorei ir naudojamas užsienio politikoje, tačiau viduje jis dažnai pralaimi kitam diskursui – „mažos, dėl to pažeidžiamos“. Saugumo politika vis dar siejama su teritorinio suvereniteto išsaugojimu ir nacionalinės tapatybės puoselėjimu⁴⁴. Kuus teigia, kad naujųjų (dabar jau tik sąlyginai naujųjų) ES narių strategija yra „būti Europoje, o Rytų kaimynės, ypač Rusiją, nuolat versti ‘kitais’“⁴⁵. Tačiau reikia pasakyti, kad kaip tik Baltijos valstybės taiko kitokią strategiją. Rusijos kaip „kito“ vertinimas nesikeičia ir siekis atsiriboti yra stiprus. Tačiau ši strategija neatsiejama nuo suvokimo, jog Rusiją reikia atsieti nuo jai svarbios teritorijos – „jos“ regiono – vadinamosios „posovietinės erdvės“. Būtent dėl to ilgą laiką Baltijos valstybės siuntė signalą visai ES apie tai, kad ši neturi užsirdaryti, kad plėtra prie jų sienų neturi sustoti.

⁴⁴ Kuus M., „Europe’s Eastern Enlargement and the Re-Inscription of Otherness in East-Central Europe“, *Progress in Human Geography* 18 (4), 2004, p. 472–489; taip pat Miniotaite; Schwartz K. Z. S., „The Occupation of Beauty: Imagining Nature and Nation in Latvia“, *East European Politics and Societies* 21 (2), 2007, p. 259–293.

⁴⁵ Kuus, p. 474.

Nors ES KP formuoja dvi aiškiai atskirtas erdves – „mus“ ir „ne mus“, ši skirtis aiški tik popieriuje. Pačioje ES yra daug pilkųjų zonų. Tai rodo Baltijos valstybių santykis su Europa. Jos lyg ir yra Europoje ir to siekta nuo pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 ir 1991 m. Tačiau kartu jos vis dar nesijaučia esančios ten visiškai. Vyksta įvairūs „orientalizavimo“ procesai⁴⁶, kuriais atsiskleidžia jų kaip „kitų“ statusas. „Naujosios“ ir „senosios“ Europos skirtis, suformuluota išorinio veikėjo (JAV gynybos sekretoriaus Donaldo Rumsfeldo) kuri laiką buvo populiarī ir reprodukuojama tiek pačiose Baltijos valstybėse, tiek apie jas rašančiųjų tekstuose. „Naujoji“ Europa tuomet reiškė naujumą, mobilumą ir prisitaikymą prie kintančių aplinkybių. Šia prasme Baltijos valstybės ir nori būti europietiškos ir nuolat siekiama tokį europietišumą įtvirtinti. Nes kaip ir Rusijos atveju priklausomybė Europai nėra savaime suprantama ir reikalauja įvairiais veiksmis ir pasirinkimais save įtvirtinti. Aalto vadina šią būseną „semi-insiderness“⁴⁷.

ES KP irgi gali interpretuoti kaip siekį išplėsti ES sienas tiek, kad Baltijos valstybės, bent jau materialia, teritorine prasme galėtų išsivaduoti iš liminalumo būsenos. Kad siekiama nustumti sienas ir paversti ES įtraukiančia bendruomene, toli gražu nereiškia, jog nemąstoma apie sienas. Pastūmus ES sienas toliau, galima pasislinkti arčiau „centro“. Taigi ES KP ne tik suteikia daugiau pasitikėjimo, bet ir pranašumo bei vilties išeiti iš egzistencinio nesaugumo būsenos. Tačiau įtraukus rytinius ES kaimynus, mąstymas apie atvirumą sustoja prie Rusijos sienų.

Taigi ES KP tampa būdu įtvirtinti Baltijos valstybių europietiškuumą ir kartu šalinti jų nerimą dėl saugumo. Ole Waeveris⁴⁸ rašė, kad

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Aalto P., *European Union and the Making of a Wider Europe*, London: Routledge, 2006.

⁴⁸ Waever O., „Explaining Europe by Decoding Discourses“, Wivel A. (ed.), *Explaining European Integration*, Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press, 1998, p. 100–146.

kiekviena valstybė Europos sampratą formuoja taip, kad palaikytų esamus savo nacionalinės valstybės tapatybės diskursus. Europos samprata turi sutapti su konkrečios valstybės tapatybinėmis konstrukcijomis. Dėl to mes ir turime keletą lokalinių Europos vaizdinių. Baltijos valstybės bando konstruoti Europą, kuri yra atvira, bet kartu ir uždara, kuri jautri ir įtraukianti, bet tvirta ir principinga Rusijos atžvilgiu.

Trys Baltijos valstybės, siekdamos aktyvaus vaidmens ES KP, siekia tapti vis didesnėmis europietėmis ir įveikti savo vis dar jaučiamą nevisaverčių narių (angl. *semi-insiders*) statusą. Ir šią jų būseną palaiko du naratyvai – pavojus Rytuose ir saugumas Vakaruose. Čia reiškiasi ir liminalumo idėja. Baltijos valstybės pripažįsta, kad jos yra Europos pakraštyje, suvokia savo mažumą, nereikšmingumą ir pažeidžiamumą, ir būtent šis liminalumo pojūtis daugeliu prasmių kuria minėtą egzistencinio nesaugumo būseną, kuri vis dar yra neatšiejama nuo trijų Baltijos valstybių tapatybės XXI a. pradžioje.

Išvados

Kai valstybių užsienio politikos elgesio strategijos analizuojamos konceptualizavus jų artimiausią erdvę ir sienas ir pabandžius išsiaiškinti, kaip jos dera gretimų valstybių atveju, galima suvokti ir prieštarinę dvišalių santykių padėtį. Rusijos atveju buvo atskleista globalaus liminalumo būseną, kai savo teritorijos nusakymo problema susipina su neapibrėžta sienų samprata, kai teritorijos „aplinkui“ tampa „savos“.

Trys Baltijos valstybės savo užsienio politikos pasirinkimais meta iššūkį taip įsivaizduojamos erdvės vientisumui ir Rusijos siūlomai erdvės konceptualizacijai ir dėl to tampa tapatybiniais Rusijos priešais. Baltijos valstybės savo ruožtu nesiruošia atsisakyti negatyvaus Rusijos suvokimo. Dėl to renkamasi artėjimas prie „kito“, patikimesnio, europinio „centro“, kartu siekiama kuo toliau nuo savęs nutolinti

ES sienas. Tik taip gali būti atsikratyta liminalios vietos tarptautinėje politikoje ir tapti „normalaus“ pasaulio dalimi. Rusijos liminalumas yra prisiskirta būseną, padedanti jai atskleisti savo ypatingumą. Trijų Baltijos valstybių liminalumas šių šalių viešajame diskurse yra suvokiamas ir priimamas skausmingai ir siekis jo atsikratyti skatina įsiliesti į didesnes ir atsparesnes struktūras (ES ir NATO), kuriose galėtų reikštis „mažųjų“ struktūros dalyvių gebėjimai ir pranašumai.

Vadinasi, šis dvejojas liminalumas formuoja abipusę priklausomybę ir antipatiją bei siekį paneigti vienas kito tapatybės ir saugumo vaizdinius. Taip interpretuojant dvišalius santykius piešiamas labai pesimistiškas ateities vaizdas, kurį sunku paneigti renkantis valstybės užsienio politikos kaip nacionalinių interesų gynimo perspektyvą. Mat esminis nacionalinis interesas tampa apginti savo valstybės ir jos vietos pasaulyje sampratą. Taigi skirtingų pasaulėvaizdžių susidūrimas lemia ir ginčus bei aistras dėl istorijos politikos, ir energetinio saugumo iššūkius, ir tėvynainių projekto keliamas problemas. Šiuos dalykus susieja Rusijos ir trijų Baltijos valstybių teritorijos, sienų ir kaimynystės sampratų analizė.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Aalto P., *European Union and the Making of a Wider Europe*, London: Routledge, 2006.

Adamkus V., *Speech 'Small EU Border States: Threats, Opportunities and Responsibility' at Lisbon Technical University, Lisbon*, <http://archyvas.lrp.lt/en/news_full/7923?prn=1>, 2007 05 31.

Baranovsky V., „Russia: A Part of Europe or Apart from Europe?“, *International Affairs* 76 (3), 2000, p. 443–458.

Berg E., „Prioritizing the East in Estonia: Chances to Become a Good Advocate, Honest Broker or Reliable Supervisor?“, Hayoz N., Jesien L., Meurs W. (eds.), *Enlarged EU – Enlarged Neighbourhood. Perspectives of the European Neighbourhood Policy*, Bern: Peter Lang, 2005, p. 243–258.

Berg E., Ehin P., eds., *Identity and Foreign Policy: Baltic–Russian Relations and European Integration*, Ashgate, 2009.

Billington J. H., *Russia in Search of Itself*, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 2004.

BNS, «Жители Эстонии любят Германию, но не США», *Delfi.ee*, <<http://rus.delfi.ee/daily/estonia/zhiteli-estonii-lybyat-germaniyu-no-ne-ssha.d?id=8784068>>, 2004 10 11.

Campbell D., *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992.

European Commission, „The Policy: What Is the European Neighbourhood Policy?“, *European Commission*, <http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm>, 2010 10 30.

Galbreath D., „Latvian Foreign Policy After Enlargement: Continuity and Change“, *Cooperation and Conflict* 41 (4), 2006, p. 443–462.

George J., *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*, Lynne Rienner Publishers, 1994.

Hopf T., *Social Construction of Foreign Policy: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*, Cornell University Press, 2002.

Jakniūnaitė D., *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

Jakniūnaitė D., „Neighbourhood Politics of Baltic States: Between the EU and Russia“, Berg E., Ehin P. (eds.), *Identity and Foreign Policy: Baltic–Russian Relations and European Integration*, Ashgate, 2009, p. 117–132.

Kuus M., „Europe’s Eastern Enlargement and the Re-Inscription of Otherness in East–Central Europe“, *Progress in Human Geography* 18 (4), 2004, p. 472–489.

Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*, Vilnius: Vilniaus istorijos institutas, 2005.

Lehti M., „Estonia and Latvia: A ‘New’ Europe Challenges the ‘Old’?“, Smith D. J. (ed.), *The Baltic States and Their Region: New Europe or Old?*, Amsterdam, New York: Radopi, 2003, p. 87–114.

Lo B., *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Myth-making*, Palgrave Macmillan, 2002.

Mälksoo M., *The Politics of Becoming European: A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries*, London and New York: Routledge, 2010.

Mikhelson M., „Speech at the Foreign Policy Discussion, Riigikogu“, <<http://www.riigikogu.ee/index.php?id=42799&highlight=marko,mikhelson>>, 2004 12 07.

Miniotaite G., „Convergent Geography and Divergent Identities: A Decade of Transformation in the Baltic States“, *Cambridge Review of International Affairs* 16 (2), 2003, p. 209–224.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia, „Latvia’s Foreign Policy Guidelines 2006–2010“, <<http://www.am.gov.lv/en/policy/guidelines/>>, 2006.

Neumann I. B., *Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations*, Routledge, 1996.

Newman D., „Boundaries, Borders, and Barriers: Changing Geographic Perspectives on Territorial Lines“, Albert M., Jacobson D., Lapid Y. (eds.), *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001, p. 137–151.

Pabriks A., „Returning Home“, *Yearbook of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia 2005* 5, Riga: Ministry of Foreign Affairs of Latvia, 2006, <<http://www.mfa.gov.lv/data/file/l/gada%20parskats%202005%20kopa.pdf>>.

Paulauskas A., „Speech ‘Lithuania’s New Foreign Policy’ at Vilnius University“, <http://www.urm.lt/popup2.php?item_id=8496>, 2004 05 24.

Paulauskas K., „The Baltics: From Nations States to Member States“, *Occasional Paper*, Paris: EU Institute for Security Studies, <<http://www.iss.europa.eu/uploads/media/occ62.pdf>>, 2006.

Pavlovaite I., „Paradise Regained: The Conceptualization of Europe in the Lithuanian Debate“, Smith D. J., Lehti M. (eds.), *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*, London: Frank Cass, 2003, p. 199–218.

Ramonaitė A., Maliukevičius N., Degutis M., *Tarp Rytų ir Vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*, Vilnius: Versus Aureus, 2007.

Rüütel A., „Speech ‘Small and Dynamic: The Estonian Experience’“, *Conference ‘Common Vision for Common Neighbourhood’ Vilnius Conference 2006*.

Schwartz K. Z. S., „The Occupation of Beauty: Imagining Nature and Nation in Latvia“, *East European Politics and Societies* 21 (2), 2007, p. 259–293.

Smith K. E., „The Outsiders: The European Neighbourhood Policy“, *International Affairs* 81 (4), 2005, p. 757–773.

Thomassen B., „The Uses and Meanings of Liminality“, *International Political Anthropology* 2 (1), 2009, p. 5–27.

Waever O., „Explaining Europe by Decoding Discourses“, Wivel A. (ed.), *Explaining European Integration*, Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press, 1998, p. 100–146.

Weldes J., *Constructing National Interest: The United States and the Cuban Missile Crisis*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

Геворкян Н., Тимакова Н., Колесников А., *От Первого Лица. Разговоры с Владимиром Путиным*, Москва: Вагриус, 2000.

Дубин Б., «Запад, граница, особый путь: символика «другого» в политической мифологии России», *Неприкосновенный Запас* 17 (3), 2001, <<http://magazines.russ.ru/nz/2001/3/dub.html>>.

Зверева Г., «Конструирование культурной памяти: «наше прошлое» в учебниках Российской истории», *Новое литературное обозрение* 74, 2005, с. 67–85, <<http://magazines.russ.ru/nlo/2005/74/zv6.html>>.

Конт Ф., «Граница: смысл и восприятие», *К политической антропологии Советской системы: внешнеполитические аспекты*, Москва: Языки славянских культур, 2003, с. 137–158.

Кортунов С., «Какая Россия нужна миру?», *Pro et Contra* 2 (1), 1997.

Кубышкин А., Сергунин А., «Проблема «особого пути» во внешней политике России (90-е годы XX века – начало XXI века)», Паин Э. (ed.), *Идеология «особого пути» в России и Германии: истоки, содержание, последствия*, Москва: Три квадрата, 2010, с. 159–170.

Левада-центр, «Отношение Россиян к Другим Странам», *Левада-центр*, <<http://www.levada.ru/14-06-2012/otnoshenie-rossiyan-k-drugim-stranam>>, 2012 06 12.

Морозов В., *Россия и Другие. Идентичность и границы политического сообщества*, Москва: Новое литературное обозрение, 2009.

Президент Российской Федерации, «Концепция поддержки Российской Федерации соотечественников за рубежом на современном этапе», <http://council.gov.ru/kom_home/kom_sng/relation_compatriot/item638.html>, 2001 08 30.

Путин В., «Послание Федеральному Собранию Российской Федерации 2005», <<http://kremlin.ru/text/appears/2005/04/87049.shtml>>, 2005 04 25.

Путин В., «Россия и меняющийся мир», *Московские новости*, <<http://mn.ru/politics/20120227/312306749.html>>, 2012 02 27.

Троицкий М., Чарап С., *Российско-американские отношения на постсоветском пространстве. Как преодолеть игру с нулевой суммой?* Рабочая группа по будущему Российско-Американских отношений, 2011, <http://daviscenter.fas.harvard.edu/publications/us-russiafuture/us-russiafuture_working_group_paper_1_RU.pdf>.

SUMMARY

BALTIC STATES AND RUSSIA: LIMINAL FOREIGN POLICY WITH UNDEFINED BORDERS

The article raises two interconnected questions: first, what is the place of three Baltic States in Russia's security image, and second, how Baltic States cope with their own negative perception of Russia. The proposed idea is that the problems of mutual representation and interaction can be understood analysing the conceptualisations of space, which influences the way in which the closest environment, including the neighbours, is approached. This representation, together with historical narratives, formulates and justifies the comprehensive, consistent, and objectivised self and the other. Thus, the goal is to show how the tense relations between Russia and Baltic States, full of mistrust, can be explained as a clash between two conflicting geo-spatial views. This idea is developed, first, by presenting the theoretical assumptions on the relation among territory, identity, and borders and the principles of the neighbourhood analysis, and second, by demonstrating how the spatial representation by Russia and Baltic States is formulated and supported in their spatial identity and foreign policy practices. In the conclusions, the answer is given as to how this clash between the two different and competing understandings is reflected in the bilateral interactions and how these insights allow contributing to the analysis of the foreign policy of the states.